

ЗЕМЛЯ НА ПЛАНІ ТА КАРТІ

Абсолютна висота — висота місця над рівнем океану.

Азимут — кут на місцевості або на карті, що утворюється напрямом на північ і напрямом на обраний пункт. Кути зчитуються від напрямку на північ за ходом годинникової стрілки.

Географічна довгота — величина дуги паралелі в градусах від початкового меридіана до заданого місця.

Географічна широта — величина дуги меридіана в градусах від екватора до заданого місця.

Географічна карта — зменшене зображення земної поверхні на площині прийнятими умовними знаками.

Географічні координати — географічна широта і географічна довгота будь-якої точки на земній кулі.

Глобус — модель земної кулі з контурами суходолу й водних просторів.

Горизонталі — лінії на планах місцевості та географічних картах, що з'єднують точки земної поверхні, які лежать на одній висоті над рівнем моря.

Горизонт — частина земної поверхні, яку ми бачимо навколо себе на рівній відкритій місцевості.

Градусна сітка — сітка на географічній карті чи на глобусі, що утворюється від пересічення меридіанів з паралелями.

Масштаб — умовна міра, що показує, у скільки разів відстань на місцевості зменшена при зображенні її на карті чи на плані.

Меридіани — умовні лінії на глобусі і карті, що проведені від полюса до полюса, які показують напрям “південь — північ”.

Нівелір — прилад для визначення відносної висоти місця, тобто перевищення однієї точки над другою.

Орієнтування — вміння визначати на місцевості сторони горизонту за Сонцем, зорями, компасом, місцевими ознаками.

Відносна висота — висота, що показує перевищення однієї точки поверхні

Землі над другою.

Паралелі — лінії, проведені на глобусі і карті паралельно екватору. Паралелі розміщені під прямим кутом щодо меридіанів.

Полюси — умовні точки на земній поверхні, через які проходить земна вісь.

Початковий (нульовий) меридіан — меридіан, від якого ведеться відлік інших меридіанів на захід і схід у градусах. Він проходить через Гринвіцьку обсерваторію (поблизу Лондона).

Екватор — паралель, проведена на однаковій відстані від полюсів.

ЛІТОСФЕРА

Астеносфера — в'язкий, частково розплавлений шар у верхній частині мантиї, що лежить на глибині 50 — 100 км. Балка — улоговина з пологими схилами, вкритими рослинністю. Кінцева стадія розвитку — яр.

Бархани — піщані горби серпоподібної форми, які трапляються в пустелях утворюються внаслідок роботи вітру.

Вивітрювання — процес руйнування і зміни гірських порід під дією коливань температури, повітря, вологи і живих організмів.

Гейзери — гарячі джерела, періодично діючі у вигляді фонтанів.

Геофізика — комплекс наук, що вивчають внутрішню будову Землі, а також процеси, які відбуваються в кожній з її оболонок.

Гіпоцентр — область в надрах Землі, де виникає землетрус.

Дюни — піщані горби чи пасма, які утворюються на берегах морів, озер та річок під дією вітру.

Епіцентр — місце на земній поверхні, розташоване над вогнищем землетрусу, де його сила максимальна. Район найбільших руйнувань.

Ерозія — процес руйнування гірських порід водяними потоками (водяна) або вітром (вітрова).

Жерло вулкана — канал, який з'єднує вогнище вулкана з поверхнею Землі.

Землетрус — коливання земної поверхні і підземні поштовхи, які виникають внаслідок раптових зміщень та розривів у глибині земної кори або у верхній частині мантії.

Кальдера — заглиблення на вершині вулкана, здебільшого круглої або овальної форми з крутими схилами.

Кратер — чашоподібне або лійкоподібне заглиблення на вершині або на схилі вулкана, з якого викидаються гази, вулканічний попіл, каміння, виливається на поверхню лава.

Лава — магма, яка вилилась на поверхню і позбавлена газів.

Літосфера — верхня тверда оболонка Землі, що охоплює земну кору і верхню частину мантії до шару астеносфери.

Літосферні плити — великі блоки літосфери, розділені глибокими розколинами, що повільно переміщуються по астеносфері.

Магма — розплавлена вогняна маса, що утворюється в шарі астеносфери і насичена газами.

Магматизм — процес утворення і руху магми від шару астеносфери до поверхні Землі.

Метаморфізм — процес зміни гірських порід під впливом високих температур і тиску в надрах Землі.

Сейсмічна зона — територія земної поверхні, що періодично зазнає землетрусів.

Цунамі — велетенські хвилі, викликані підводними землетрусами.

Яр — форма рельєфу, що утворюється внаслідок розмивання пухких порід тимчасовими водотоками.

ГІДРОСФЕРА

Айсберг — плаваюча льодова гора материкового походження.

Артезіанські води — напірні підземні води, замкнуті у водоносних пластах

гірських порід між водотривкими шарами. При бурінні свердловин вода фонтанує або виливається на поверхню самотійно.

Батискаф — самокерований апарат для дослідження морів і океанів на великих глибинах.

Бентос — сукупність організмів, що населяють дно океанічних, морських та прісноводних водойм.

Болота — надмірно зволожені ділянки суходолу, часто з шаром торфу, вкриті вологолюбними рослинами.

Водоносний шар (горизонт) — шар водопроникної гірської породи, що залягає над водотривним пластом і утримує підземні води.

Водоспад — падіння води річки з виступу, утвореного в її річищі, складеного твердими породами.

Водопроникні породи — гірські породи, які легко пропускають через себе воду, наприклад, гравій, галька, пісок, вапняк з тріщинами.

Вододіл — межа між водозбірними басейнами двох річок або басейнами двох морів, океанів.

Водозбірний басейн річки — територія, з якої стікають у річку поверхневі та підземні води.

Водотривкі, або водонепроникні, породи (шари) — гірські породи, які дуже слабо пропускають через себе воду, наприклад, глина, граніт.

Водосховище — штучна водойма, що утворюється при спорудженні водопідпірної греблі в долині річки.

Гирло річки — місце, де річка впадає в океан, море, озеро чи іншу річку.

Гідросфера — водна оболонка Землі, до складу якої входять океани і моря, материкові води, в тому числі і льодовики.

Долина річкова — витягнуте в довжину звивисте заглиблення земної поверхні, по якому тече річка.

Заплава — частина річкової долини, що заливається водою під час повені чи паводка.

Затока — частина океану, моря, озера, що глибоко вдається у суходіл.

Канали — споруди, що являють собою штучно викопані річища для води.

Льодовик — великі льодові маси, що сповзають схилами гір або гірськими долинами. Льодові маси утворюються із снігу, що накопичується в горах, поступово ущільнюється і переходить у лід. Розрізняють льодовики покривні (о. Гренландія, Антарктида) та гірські (в горах вище снігової лінії).

Льодостав — період нерухомого льодового покриву на річці. Межень — період найнижчого рівня води в річці.

Міжпластові води — води, що лежать у водоносних шарах, розташованих між двома водонепроникними шарами.

Море — частина океану, більш чи менш відділена від нього суходолом. Моря бувають окраїнні і внутрішні.

Нектон — сукупність активно плаваючих водних тварин, здатних самотійно протистояти течії й активно переміщуватися на великі відстані.

Озеро — природне заглиблення на суходолі, заповнене водою.

Океан — найбільша частина Світового океану, обмежена материками. На Землі умовно виділяють чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський, Північний Льодовитий.

Острів — невелика порівняно з материком ділянка суходолу, оточена з усіх сторін водою. За своїм походженням бувають материкові, вулканічні, коралові.

Паводок — раптове підвищення води в річці, викликане випаданням великих дощів або інтенсивним таненням снігу.

Планктон — сукупність організмів, які населяють верхні шари води морів, океанів і прісноводних водойм, нездатні рухатись самотійно, а пересуваються під впливом вітру і течії.

Підземні води — води, що містяться в порах, пустотах і тріщинах гірських порід у верхній частині земної кори.

Повінь — найвищий рівень води у річці, що наступає щороку в певні строки.

Півострів — частина суходолу, яка заходить в океан, море чи озеро і з трьох сторін оточена водою.

Пороги — мілководні кам'янисті ділянки в річищі, що утворені виходами твердих гірських порід або валунами. На порогах вода тече з великою швидкістю.

Припливи і відпливи — періодичні підняття та опускання рівня води в океанах і морях, що є результатом впливу на Землю Місяця і Сонця.

Проміле (‰) — одиниця виміру солоності води. Це тисячна частка цілого. Середня солоність води в морях і океанах становить 35 ‰ (35 г на 1 літр води).

Річка — природний водний потік, що протікає в зниженні рельєфу, створеному її рухом.

Режим річки — зміни рівня води за сезонами, процес замерзання та скресання річки в певний час.

Річкова ерозія — руйнівна робота річок, у ході якої річка розмиває, розширює і поглиблює річкову долину.

Річище — заглиблення в річковій долині, по якому вода річки тече постійно.

Світовий океан — усі океани і моря Землі разом узяті.

Снігова лінія — лінія, вище якої снігу випадає більше, ніж встигає розтанути протягом року. Тераси — виступи (сходинки) річкової долини, наслідки діяльності води в річці в доісторичні часи, коли річкова долина була менш глибока.

Течії (океанічні, морські) — горизонтальне переміщення водних мас в океанах і морях у вигляді величезних потоків, які рухаються певними постійними шляхами (своєрідні річки в океані). Течії бувають холодні і теплі.

АТМОСФЕРА

Абсолютна вологість повітря — кількість водяної пари (в г/м³), яка може

утримуватися в повітрі за даної температури.

Амплітуда коливань температур — різниця між мінімальною і максимальною температурами повітря за певний проміжок часу (добу, місяць, рік тощо).

Атмосфера — повітряна оболонка земної кулі, зв'язана з нею силою тяжіння, що обертається разом з Землею як одне ціле.

Атмосферний тиск — тиск атмосферного повітря на всі предмети, що в ньому перебувають, і на земну поверхню.

Атмосферні опади — вода, яка випадає на поверхню Землі у вигляді дощу, снігу, граду або утворюється безпосередньо з повітря у вигляді роси, інею, паморозі.

Барометр — прилад для вимірювання атмосферного тиску.

Бризи — вітри прибережної зони, які дмуть вдень з моря на суходіл, вночі — з суходолу на море.

Відносна вологість повітря — співвідношення фактичного вмісту водяної пари в повітрі до тієї кількості, яка необхідна за тієї ж температури для насичення повітря, виражене у відсотках.

Вітер — рух повітря в горизонтальному напрямі з місць високого тиску до місць низького тиску.

Гігрометр — прилад для визначення вмісту водяної пари у повітрі.

Випаровування — надходження в атмосферу водяної пари з поверхні води, снігу, льоду, рослинності, ґрунту.

Клімат — зміни в стані погоди, що повторюються в певній місцевості рік у рік.

Метеорологія — наука про земну атмосферу і процеси, що в ній відбуваються.

Мусони — сезонні вітри, які дмуть взимку з суходолу на море, влітку — з моря на суходіл.

Опадомір, дощомір — прилад для вимірювання кількості атмосферних

осадків.

Погода — стан нижнього шару атмосфери (температури, тиску, опадів, напрямку і сили вітру тощо) у якійсь місцевості за певний час.

Полярні кола — паралелі, віддалені від екватора на $66^{\circ}33'$. На полярних колах Сонце протягом року не заходить цілу добу (на Північному полярному колі — 22 червня, на Південному — 22 грудня) і не сходить одну добу (на Північному полярному колі — 22 грудня, на Південному — 22 червня).

Пояси освітлення Землі — тропіки і полярні кола поділяють земну поверхню на пояси, які відрізняються між собою сонячним освітленням і кількістю тепла, що надходить від Сонця. Залежно від кута падіння сонячного проміння і тривалості дня й ночі виділено п'ять поясів освітлення: два полярних, два помірних, тропічний.

Стратосфера — шар атмосфери між тропосферою і верхніми шарами атмосфери (від 9 — 18 до 45 — 55 км).

Тропіки — паралелі, віддалені від екватора на північ і на південь на $23^{\circ} 27'$. В дні літнього сонцестояння (21 — 22 червня) Сонце перебуває у зеніті над Північним тропіком, а в день зимового сонцестояння (21 — 22 грудня) — над Південним тропіком.

Тропосфера — нижній, основний шар атмосфери (висота її над екватором 16 — 18 км, над полюсами 8—10 км). У тропосфері зосереджено 80 % всієї маси повітря та водяної пари.

Хмари — скупчення в атмосфері на значній висоті дрібних крапель води або кристаликів льоду, що виділилися під час охолодження повітря, насиченого водяною парою.

БІОСФЕРА І ГЕОГРАФІЧНА ОБОЛОНКА

Біосфера (сфера життя) — оболонка земної кулі, в якій зосереджені живі організми. Вони поширені у частині літосфери (до 4 — 5 км глибини), в усій товщі гідросфери, у нижній частині атмосфери (до 30 км висоти).

Біосферний заповідник — велика ділянка суходолу чи моря, що суворо охороняється. Тут є території, які використовуються для багаторічних спостережень за впливом діяльності людини на навколишню природу.

Географічна оболонка — оболонка, в межах якої стикаються, проникають одна в одну і взаємодіють верхня частина літосфери, нижня частина атмосфери, гідросфера та біосфера.

Ґрунт — верхній пухкий шар землі, що має родючість.

Гумус (перегній) — органічна, звичайно темного кольору, частина верхнього шару ґрунту, що утворюється внаслідок складних хімічних процесів.

Екологія — наука про взаємовідносини людини, тварин, рослин і мікроорганізмів між собою і навколишнім середовищем. У зв'язку з посиленням впливом людини на природу і забрудненням навколишнього середовища вона набуває особливого значення.

Екологічні проблеми — проблеми, що виникли у зв'язку з втручанням людини в природні процеси і призводять до порушення рівноваги природних комплексів.

Заповідник — ділянка суходолу чи моря, на якій зберігається у природному стані весь природний комплекс. Під заповідник виділяють території, характерні для природної зони, або такі, що мають цінні в науковому й культурному відношенні природні об'єкти. Територія заповідника суворо охороняється.

Червона книга — це список рідкісних та тих, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин і рослин, символічний сигнал лиха, адресований урядам та громадськості окремих держав.

Родючість ґрунту — здатність ґрунту забезпечувати рослини поживними речовинами і вологою, створюючи умови для одержання врожаю.

Природні зони (географічні зони) — природні комплекси суходолу чи Світового океану, що простягаються в широтному напрямі і мають подібні природні умови (клімат, ґрунти, рослинність, тварин).

Природні (географічні) компоненти — складові частини географічної оболонки: гірські породи літосфери, води гідросфери, повітря, Ґрунт, рослини й тварини біосфери, їх поєднання в різних варіантах створює природні комплекси.